

ВЕРБАЛІЗАЦІЯ ПСИХІЧНИХ СТАНІВ: ТЕРМІНОЛОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ ПСИХОЛОГІЇ ТА ЛІНГВІСТИКИ

© Тетяна Мацієвська, 2002

Стаття присвячена проблемі упорядкування термінології на позначення емоцій та емоційних станів. Автор наводить паралелі між метамовами лінгвістики та психології і шукає шляхи оптимізації відповідних термінів.

The article is devoted to problem of completing of terminology of the emotion verbs. Author has guided parallels between meta-languages of linguistic and psychology, and search for optimization of according terms.

В останні десятиліття лінгвістів все більше цікавить те, як людина говорить про різноманітні прояви психічного життя, якими лексемами користується для його позначення. Однак, лінгвістичні дослідження пов'язані з численними проблемами суміжних з мовознавством наук, оскільки емоції (далі Е) і психічні стани (далі ПС) – явища не мовні, а види психічної діяльності і як такі становлять предмет дослідження психології. Очевидно, що мовознавці описують, перш за все, не самі ПС, а лише те, що закріпилось в значеннях їх назв, тому такою важливою для лінгвістів є проблема номінації, класифікації і усталення змісту понять, пов'язаних з ПС та Е. Безумовно, що знання з психології мають бути тлом для лінгвістичного аналізу лексики пов'язаної з Е, ПС та ін., хоча вони не можуть бути перенесені до нього безпосередньо.

Упорядкування знань – це обов'язковий етап у розвитку будь-якої науки, оскільки лише система забезпечує цілісне бачення проблем [9, с.45]. Психологія емоцій ще не досягла цього етапу, але явно відчуває потребу у проведенні такої діяльності. Широкий взаємозв'язок лінгвістики і психології, наук, що різняться метою і методами дослідження, призводить до взаємозбагачення ідеями, сприяє розширенню наукової проблематики і т.д. Антропологічний чинник об'єднує суміжні і несуміжні науки, розсуває межі лінгвістики і формує міждисциплінарні сфери. На наш погляд, до такої сфери належить проблема класифікації номінантів Е і ПС.

Метою даної статті є спроба короткого огляду психологічних класифікацій Е та ПС; деяких термінологічних проблем, що пов'язані з їх вербалізацією. Без суб'єкта не існує жоден ПС, тому вважаємо за доцільне також визначити головну особливість суб'єкта ЕС (за даними вільного асоціативного експерименту), що, на нашу думку, допоможе науковцям у подальшій розробці проблематики пов'язаної з ПС.

Виділення області психічних станів заповнює прогалину в системі психології, а саме – розрив між психічними процесами (мислення, сприйняття та ін.) і властивостями особистості (характер, темперамент та ін.). Для того, щоб ПС стали предметом наукового дослідження, необхідно певним чином згрупувати останні для компактного огляду, класифікації й типізації. Психічні стани можна класифікувати за різними ознаками, тому до цього питання підходили із різних філософських і логічних позицій, а також з точки зору фактів, представлених фізіологією, медициною, психіатрією, психологією.

У радянській психології ПС були вперше виділені і прокласифіковані Н.Д.Левітовим. У праці 1964 року [13, с.125] автор розглядає ПС, як один із видів психічної діяльності і поділяє їх на такі, що стосуються пізнавальної діяльності, волі, емоцій (настрої, афекти, власне емоції, потяги та пристрасті). Окрім вищезгаданої існує судиннорухова теорія емоцій (Джемс і Ланге), телямічна теорія переживань (Кеннона – Барда), біологічна теорія емоцій (П.К.Анохін), інформативна теорія емоцій (П.В.Симонов), класифікація "емоцій високої цінності" (Додонов Б.І.), розподіл почуттів за схемою, котра передбачає п'ять типів емоційних станів (Т.Рібо та його послідовники) та ін. Отже, дослідниками виділяється різна кількість ПС і, відповідно, пропонуються різні класифікації, теорії емоційних станів. Однак універсальної класифікації ПС до цього часу не створено. За останні роки емоції, психічні стани "відносно рідко стають темою психологічних досліджень... Можливо, подібна ситуація відображає своєрідне розчарування з приводу створення єдиної методологічно обгрунтованої універсальної психологічної концепції емоцій" [25, с.3]. "Сучасні психологічні дослідження емоційних станів ведуться в двох напрямках: по-перше, вивчаються характерні особливості вираження емоцій при спілкуванні, по-друге,- шляхи розпізнавання емоційних станів, що виражаються" [5, с.151].

Ще одна причина недостатньої уваги до "питання психічних станів перш за все пояснюється відомою неуважністю і деякою довільністю у використанні тих термінів психологічної науки, котрі в логіці називаються *genus proximus*" [14, с.6]. Психологія емоцій є однією з областей психології, в якій існують серйозні термінологічні труднощі. В наукових публікаціях наявна термінологічна плутанина, виділяються різні об'єми одного поняття. Прикладом цього служать терміни *стан, психічна діяльність, емоція, почуття*. "... ми маємо справу з двома точками зору на об'єм поняття "психічне" у межах одного і того ж варіанта діяльнісного підходу" [23, с.6]. Більшість дослідників, представників різних наук, визнають, що відповідь на питання, яке є значення виразу "емоція" чи "почуття" належить до непростих завдань. "Терміни "емоція" і "почуття" до цього часу використовуються неоднозначно і нечітко, що пояснюється невизначеністю, різноманітністю поглядів на основи, умови виникнення і функції тих процесів, до котрих ці терміни належать" [17, с.103]. У сучасній психології емоцій пропонується велика кількість найрізноманітніших визначень поняття "емоція". Єдине положення, котре поділяють практично всі теоретики, полягає в тому, що це поняття не має жодного загальноприйнятого визначення" [16, с.50]. "Словник *Inglíš Horaš V., Inglíš Semprnı A.* 1972 подає 7 значень виразу "афект", 5 значень виразу "почуття", 6 значень виразу "емоція", підкреслюючи одночасно труднощі пов'язані з визначенням" [31, с.29]. Деколи у психології терміни *почуття* і *емоція* використовуються як рівнозначні. "Такому розумінню емоції сприяє загальноприйняте використання прикметника "емоційний", коли говорять про почуття. Якби замість "емоційний" вжили "чуттєвий, почуттєвий" або "чутливий" то взяли б лише частину почуттів, і то незначну". [15, с.125]. У працях деяких науковців знаходимо також інше застосування вищезгаданих термінів: розповсюдження одного з них (почуття) на всі психофізичні явища і невживання другого. Отже, не робиться різниці між терміном емоція і почуття (див., наприклад [12]). Це явище можна пояснити тісним взаємозв'язком почуттів і емоцій, в результаті якого вони не завжди диференціюються і не мають чітких меж.

Разом з тим досить виразною є тенденція до розмежування термінів *почуття* і *емоція*. "У настроїв, емоцій, афектів є спільне – це все види емоційних реакцій. На відміну від них, почуття – це стійкі відношення особистості до оточуючого, котрі виливаються у відповідні

емоційні реакції" [30, с.24]. "... існує дві групи емоцій, – писав Г.Х.Шингаров, – котрі інколи називають нижчими (біологічними) і вищими (соціальними), і частіше розрізняють емоції і почуття" [28, с.93]; "...почуття і емоції є різними сходами розвитку емоціональної сфери відображення дійсності" [29, с.153]. Тобто, інколи у випадку розмежування емоцій і почуттів, останні розглядаються як "вищі емоції" (див., наприклад [20]), соціальні. Часом емоція розглядається як конкретна форма плинущу "процесу переживання почуттів" (див., наприклад [22]), у деяких випадках протиставляються емоції і комплекси афектів (див., наприклад [10]).

Ми зупинилися на аналізі термінології, різного об'єму тих самих понять у працях з психології тому, що означені труднощі проектуються на лінгвістику. Ігнорування мовознавцями цих відомостей може призвести до неглибоких співставлень, неправильних семантичних інтерпретацій (див. про це [4, с.49–50]).

Слід зазначити, що лінгвісти неодноразово вказували на те, що "... на противагу ментальним станам, емоції дуже непросто перевести в слова" [1, с.453–454]. Незважаючи на це, серед лінгвістів зростає інтерес до проблеми Е, тому що "мова стала вивчатися не як замкнута сама в собі система, а як система, у якій задіяна людина. Людський чинник у мові включає і її емоції..." [27, с.36]. Емоції людини знаходять своє вираження в мові – називаються, описуються, виражаються, тому лінгвісти визнають, що аналіз термінології і створення адекватного цілям дослідження термінологічного апарату – це значний і обов'язковий аспект роботи, оскільки струнку теорію не можна створити на базі нечіткої термінології.

Аналіз літератури показує, що дієслова, точніше предикати, котрі позначають мимовільні дії або стани суб'єкта-особи, називаються стативними (Д.Міллер), деміактивними або деміпасивними (Т.Ломтев, М.Кубік), пасивними (П.Валезіо), неактивними (Т.Алісова), статальними (Ю.Маслов); дієслова на позначення ПС називають дієсловами: почуттів (С.Мильнікова), психічного стану (А.Камалова), емоційного стану (Е.Жуковська, Є.Вольф), психічного почуття (Н.Шапілова), внутрішніх психічних переживань (Н.Прокуденко).

Результатом поширення у психологічних дослідженнях терміна почуття на всі психологічні явища і невживання терміна емоція є використання обидвох цих термінів ("почуття" і "емоція") як синонімів у дослідженнях лінгвістичних.

У сфері термінології ПС та Е склалася ситуація, яку можна визначити як контекстуальну нечіткість меж між поняттями "емоція" і "почуття", хисткість, плинність, взаємоперехідність самих емоцій, суб'єктивність класифікації Е – неминуче веде за собою проблеми у систематизації цієї хисткості і в описі мовного матеріалу; відсутність єдиного погляду щодо визначення і класифікації мовних позначень ПС, потребу в наукових термінах, котрі здатні були б передати глибину і різноманітність почуттів, а відповідно і ПС.

На нашу думку виправданим на сучасному етапі є використання термінів "почуття" і "емоція" як синонімів. "...незалежно від того, назвати страх, радість, здивування емоцією, почуттям... це явище буде представляти собою переживання людиною свого ставлення до того, що вона пізнає чи робить, до інших людей або самої себе" [19, с.64].

Для позначення ЛСГ дієслів ПС, пов'язаного з емоціями, вважаємо недоцільним використовувати термін "дієслова почуття", бо він окреслює лише частину цієї дієслівної лексики. Не можемо вказану ЛСГ назвати лише дієсловами психічного стану, внутрішніх психічних переживань, бо ці терміни окреслили б її занадто широко, оскільки психічні

переживання і почуття можуть бути пов'язані з пізнавальною діяльністю, волею і емоціями. Ми ж зосереджуємо свою увагу лише на тих дієсловах, котрі називають ПС, пов'язані з емоціями. На нашу думку цій вимозі відповідають терміни "дієслова емоційного стану", "дієслова на позначення ПС пов'язаного з емоціями", "дієслова емоційно-психічного стану".

У лінгвістиці до недавнього часу панувала точка зору, згідно якої вся лексика ділиться на два шари: лексику нейтральну і лексику емоційно забарвлену [7; 21]. На даний час все більшого визнання дістає інша точка зору, згідно якої в мовленні практично кожне слово так чи інакше пов'язане з емоціями [11, с.70-81; 18, с.110-115]. В останньому випадку вся лексика може поділятися на три групи: 1) власне емоційну лексику; 2) слова, що називають емоції; 3) слова, емоційна забарвленість яких "залежить від асоціацій і реакцій пов'язаних з денотатом" [2, с.109]. Дієслова, які позначають емоційний стан (далі ЕС), очевидно належать до другої групи. Тому, вважаємо за доцільне, під терміном "емоційна лексика" мати на увазі лише останню.

Важливе місце у концептуалізації почуттів займає суб'єкт ЕС. Головна його особливість полягає в тому, що він являє собою не просто інактивний суб'єкт, а суб'єкт відчуваючий. Т.Н.Смірнова у статті "К семантико-синтаксической характеристике предикатов состояния" відзначала, що суб'єкт ЕС "часто отожднюється із "пасивним суб'єктом", "пацієнтом", "інактивом", що виступає у якості об'єкта деяких зовнішніх або внутрішніх впливів. Однак суб'єкт стану не співпадає з пацієнтом, оскільки суб'єкт стану – це відчуваючий суб'єкт, котрий "переживає", "відчуває", а пасивний суб'єкт "знає". Такий суб'єкт услід за У.Л. Чейфом пропонуємо називати експерієнцером [26].

Незважаючи на те, що причиною ЕС часто є зовнішня подія, ЕС виступає чисто суб'єктивним, внутрішнім. ЕС оцінюються ніби з середини, і взяти про них можна практично тільки від самого суб'єкта. У зв'язку з цим суб'єкт висловлювання про ЕС часто співпадає, за спостереженнями Е.М.Вольф [6, с.325], з самим суб'єктом ЕС, пор.: Мені сумно, я сумую.

Для перевірки такої точки зору був проведений вільний асоціативний експеримент. Ми, погоджуючись із Д.Тереховою, виходили з гіпотези, що перше слово яке спало на думку відображає найбільш тісні зв'язки, що існують у свідомості мовця, зв'язки найбільш регулярні і, отже, найбільш важливі для носія мови [див. 24, с.158].

Анкетування здійснювалось серед 200 студентів, для яких українська мова є рідною. Вік респондентів коливався від 17 до 25 років. За спостереженнями О.Горошко, до вказаного віку в основному завершується становлення мовної компетенції, отже, в асоціаціях повинна відобразитись мовна компетенція сформованої мовної особистості [див. 8].

Що стосується соціальної належності інформантів, то їх основний контингент склали студенти гуманітарних спеціальностей Львівського національного університету імені Івана Франка, а також студенти спеціальностей харчова інженерія та технологія, електрофізика національного університету "Львівська політехніка".

При проведенні АЕ кожному респонденту пропонувалось 117 слів-стимулів серед яких були і дієслова на позначення ПС, напр.: хандрити, журитися, сумувати, печалитися, тужити, горювати та ін.

Тенденція до співпадіння суб'єкта висловлювання про ЕС з самим суб'єктом ЕС у вільному асоціативному експерименті (АЕ) проявляється у практично абсолютній (за винятком однієї-двох реакцій) відсутності в якості реакції на дієслова ЕС слів з актантними значеннями Sub. Дієслова ЕС в референтно-відображувальній класифікації [3]

класифікуються як дієслова чітко визначеної референтної віднесеності. Вони закріплені за референтно-відображувальною групою імен "Людина". В цьому значенні цілком правомірним було б очікувати антропонімів з актантним значенням Sub в якості реакцій на дієслова ЕС. Однак специфіка дієслів ЕС проявляється якраз в тому, що ці очікування не справджуються. Зауважена тенденція до співпадиння суб'єкта висловлювання про ЕС з суб'єктом самого ЕС нав'язує респондентам певну стратегію реагування.

Респондент при зустрічі з дієсловом ЕС в якості стимулу відразу ж проектує ситуацію ЕС на себе, тобто уявляє себе в якості виконавця головної ролі в ній (тобто в якості Sub). Його реакції відповідно відображають точку зору суб'єкта стану, тобто являють собою головним чином підбір можливих причин ЕС і їх оцінку.

Підводячи підсумки, маємо надію, що лінгвісти, використовуючи нові досягнення науки, звертаючись до свідомості носіїв мови, запропонують психологам чіткішу структуру терміносфери Е та ПС.

1. Апресян Ю.Д., Апресян В.Ю. *Метафора в семантическом представлении эмоций* // Апресян Ю.Д. *Избранные труды: в 2-х т. – Т. II. – С.453–454.*
2. Арнольд И.В. *Стилистика современного английского языка: (Стилистика декодирования).* – М., 1990. – С.109.
3. Бацевич Ф.С., Космеда Т.А. *Очерки по функциональной лексикологии.* – Львов, 1977. – 392с.
4. Бураков М.А. *К вопросу об эмоциях и средствах их языкового выражения* // *Вопросы языкознания.* – 1979. – №3. – С.49–50.
5. Витт Н.В. *Об эмоциях и их выражении* // *Вопросы психологии.* – 1964. – №3. – С.151.
6. Вольф Е.М. *Семантические типы предикатов.* – М., 1982. – С.325.
7. Галкина-Федорук Е.М. *Современный русский язык. Лексика.* – М., 1958. – 203с.
8. Горошко Е.И. *Особенности мужской и женской ассоциативной картины мира в русском языке* // *Wiener Slawistischer Almanach.* – 1997. – S.203–245.
9. Звезинцев В.А. *Теоретическая и прикладная лингвистика.* – М., 1968. – С.45.
10. Изард К. *Эмоции человека.* – М., 1980.
11. Колодкина Е.И. *О специфике психолингвистической трактовки параметров конкретности, образности и эмоциональности значения существительных* // *Психолингвистические проблемы семиотики и понимания текста / Сб. науч. тр. – Калинин: Калининский гос. университет, 1986. – С.70–81.*
12. Крутецкий В.А. *Психология.* – М., 1980.
13. Левитов Н.Д. *О психических состояниях человека.* – М., 1964. – С.125.
14. Там само. – С.6.
15. Там само. – С. 125.
16. Лjosин Д.В. *Эмпирический анализ категоризации эмоций* // *Вопросы психологии.* – 1999. – №2. – С.50.
17. Макдауголл У. *Различение эмоции и чувства* // *Психология эмоций. Тексты / Под ред. В.К.Виллонаса, Ю.Б.Гиппенрейтер.* – М., – 1984. – С.103.
18. Мягкова Е.Ю. *Когнитивная теория эмоций: новые возможности исследования эмоциональной лексики* // *Психолингвистические проблемы семантики / Сб. науч. тр. – Калинин: Калининский гос. ун-т, 1990. – С.110–115.*
19. Мягкова Е.Ю. *Эмоциональная нагрузка слова: опыт психолингвистического исследования.* – Воронеж, 1990. – С.64.
20. Никифоров А.С. *Эмоции в нашей жизни.* 2-е изд. – М., 1978.
21. Петрищева Е.Ф. *Стилистически окрашенная лексика русского языка.* – М., 1984. – 223с.
22. Петровский А.В. (Ред.) *Общая психология.* – М., 1977.
23. Соколова Е.Е. *К определению понятия "психическая деятельность": теоретический анализ дискуссий между А.Н.Леонтьевым и П.Я.Гальпериним* // *Вестник Московского ун-та. Серия 14. Психология.* – 1998. – №4. – С.6.
24. Тереховою Д.И. *Современная проблематика психолингвистических исследований* // *Мова і культура.* – К., 2000. – С.158.
25. Тхостов А.Ш., Колымба И.Г. *Феноменология эмоциональных явлений* // *Вестник Московского ун-та.* – 1999. – №2. – С.3.
26. Чейф У.Л. *Значение и структура языка.* – М., 1975.
27. Шаховский В.И. *Категоризация эмоций в лексико-семантической системе (на материале английского языка).* Дис. ... д-ра филол. наук. – М., 1988. – С.36.
28. Шингаров Г.Х. *Эмоции и чувства как форма отражения действительности.* – М., 1971. – С.93.
29. Там само. – С.153.
30. Якобсон П.М. *Психология чувств / Под ред. К.Н.Корнилова.* – М., 1956. – С.24.
31. Agnieszka Spaganska (Pruszak). *"Język emocji".* – Gdansk, 1994. – S.29.